

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 10<sup>ΗΣ</sup> ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1983

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΕΝΕΛΑΟΥ ΠΑΛΛΑΝΤΙΟΥ

---

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ.— **Βιαία έκκοσμίκευσις εις τρεις βυζαντινούς αυτοκρατορικούς γάμους.** 'Ανεκοινώθη υπό του 'Ακαδημαϊκού κ. **Παν. 'Ι. Ζέπου\***.

I

'Εκκοσμίκευσιν αποκαλοῦμεν, ως γνωστόν, τήν εισβολήν κοσμικῶν, ἄλλως λαϊκῶν, στοιχείων εἰς τήν ὀργάνωσιν τῆς 'Εκκλησίας. Τοιαύτη ἐκκοσμίκευσις ἀπαντᾷται μὲν καὶ εἰς εἰδικώτερα θέματα, ὡς λ.χ. εἰς τήν ὑποκατάστασιν τοῦ Κράτους εἰς τήν περιουσίαν τῆς 'Εκκλησίας, εἰς τήν ἐκλαΐκευσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας, εἰς τήν ἀντικατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας διὰ τῆς πολιτικῆς ἢ ποινικῆς δικαιοσύνης κ.ἄ. Γενικώτερον ὅμως ἐκκοσμίκευσις σημαίνει τήν ἀποδοχὴν κοσμικῶν ἢ ἄλλως λαϊκῶν στοιχείων ὑπὸ τῆς ὀργανωμένης 'Εκκλησίας καὶ ὑπὸ τοῦ 'Εκκλησιαστικοῦ ἢ Κανονικοῦ Δικαίου<sup>1</sup>.

---

\* P. J. ZEPOS, *Sécularisation imposée par la force dans les cas de trois mariages impériaux à Byzance*.

1. 'Εκ τῆς πλουσίας σχετικῆς πρὸς τήν ἐκκοσμίκευσιν διεθνoῦς βιβλιογραφίας βλ. ἐνδεικτικῶς F. Gogarten, *Verhängnis und Hoffnung der Neuzeit; die Säkularisierung als theologisches Problem* (Stuttgart, 1953), H. Cox, *The Secular City* (New York, 1965), H. Lubbe, *Säkularisierung, Geschichte eines ideenpolitischen Begriffs* (Freiburg. Br.-München, 1965), H. G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich* (β' ἐκδ. München, 1977) σσ. 57, 339, 546 ἐπ. καὶ δι' ὅλου τοῦ βιβλίου, K. Bonis, εἰς «Festgabe Peter Meinhold» (Wiesbaden, 1977) σσ. 411 - 416. Πρβλ. καὶ *Lexikon für Theologie und Kirche* (β' ἐκδ., Freiburg Br., τόμ. 9, 1964) λέξ. *Säkularisation* (ὑπὸ E. Hegele) καὶ *Säkularisierung* (ὑπὸ A. Auer), σσ. 248 ἐπ. 253 ἐπ., ὅπου καὶ ἄλλη διεθνῆς βιβλιογραφία.

Ἡ ἐκκοσμίκευσις εἶναι φαινόμενον συνυφασμένον μὲ τὸν διαρκῆ ἀγῶνα μεταξὺ Κράτους καὶ Ἐκκλησίας, τῶν δύο αὐτῶν ἰσχυρῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι δεσπόζουσιν εἰς τὴν ὀργάνωσιν οἰασδῆποτε μορφῆς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Τὸ φαινόμενον δ' αὐτὸ ἐμφανίζεται ἄλλοτε ἰσχυρότερον καὶ ἄλλοτε ἀσθενέστερον εἰς τὰς συγκεκριμένους ἱστορικὰς περιόδους, ἀναλόγως τῆς ἐκάστοτε ὑπεροχῆς ἐκατέρας τῶν δυνάμεων αὐτῶν, ἥτοι εἴτε τοῦ Κράτους εἴτε τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐκκοσμίκευσιν ἐγνώρισαν ὅλοι αἱ εἰς Κράτος ὀργανωμένοι κοινωνίαι, εἰς πάντα χρόνον καὶ εἰς πάντα τόπον. Ἐκκοσμίκευσιν δ' ἐγνώρισεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, καὶ τὸ Βυζαντινὸν Κράτος κατὰ τὴν μακρὰν ὑπερχιλιετῆ ἱστορικὴν του διαδρομὴν, ὅτε Κράτος καὶ Ἐκκλησία, ἄλλοτε ἀντιμέτωποι καὶ ἄλλοτε συμπορευόμεναι, ὑπέστησαν τὴν συνήθως εὐεργετικὴν ἐκατέρας τούτων ἀλληλεπίδρασιν. Εἰδικώτερον δ' ἡ Ἐκκλησία ἀνέτως παρέλαβε στοιχεῖα κοσμικὰ, τὰ ὁποῖα συχνότατα τῆς ἐπέτρεψαν τὴν συνέχισιν τῆς ἀποστολῆς της, ἀκόμη καὶ εἰς καιροὺς κατὰ τοὺς ὁποίους τὸ ἰσχυρὸν Κράτος θὰ ἠδύνατο νὰ κλονήσῃ ἀνεπανορθώτως τὰ θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας.

Πρέπει, οὕτως, εὐθὺς ἀμέσως νὰ ὑπομνησθῇ ἡ ἀναμφισβητήτως σημειωθείσα ἀλληλεπίδρασις μεταξὺ Κράτους καὶ Ἐκκλησίας κατὰ τὴν μακράιωνα ζωὴν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἀφ' ἧς, ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία κατέστη ἡ ἐπίσημος θρησκεία τοῦ Κράτους.

Τὸ Κράτος ἐνωρὶς ἐδέχθη τὴν εἰσβολὴν ἰδεῶν τῆς χριστιανικῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας, ἰδεῶν ἐμφανῶν λ.χ. εἰς θέματα βελτιώσεως τῆς νομικῆς θέσεως τῶν γυναικῶν, τῶν τέκνων καὶ τῶν δούλων, εἰς θέματα περιουσιακοῦ καὶ κληρονομικοῦ δικαίου κ.ἄ. Ἐπίσης εἰς θέματα δημοσίου δικαίου, λ.χ. εἰς τὴν βαθμιαίαν διεύρυνσιν τῆς ἀρμοδιότητος τῶν ἐπισκοπικῶν δικαστηρίων, εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ δικαίωματος τοῦ ἀσύλου, εἰς τὴν καθιέρωσιν ὡς ἐγκλημάτων τῶν πράξεων κατὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως κ.ἄ. Ἀκόμη ὅμως καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πολιτικὴν θέσιν τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος δὲν ἀνυψώθη μὲν εἰς βασιλέα - Θεόν, ἀλλ' ἐθεωρήθη «ἰσαπόστολος» καὶ «ὑπαρχος», ἐκπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ἀσκῶν τὸ ὑψηλὸν του λειτουργημα «θεῖα χάριτι» καί, ὡς περιβεβλημένος τὸ σύμβολον τοῦ Σταυροῦ, δεχόμενος τὴν «προσκύνησιν» τῶν ὑπηκόων του καὶ ἐκλεγόμενος, τύποις τοῦλάχιστον, ὑπ' αὐτῶν, πάντοτε δὲ θεῖα ἐπινεύσει καὶ θελήσει.

Ἀπὸ τὴν ἄλλην πάλιν πλευρὰν καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐδέχθη τὴν εἰσβολὴν ἰδεῶν κοσμικῶν, ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α', κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα, ὅτε ἤρχισαν νὰ ἐμφανίζωνται πολλοὶ καὶ σημαντικαὶ διατάξεις κανόνων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, ἀλλὰ καὶ τῶν αὐτοκρατόρων, μὲ τὰς ὁποίας ἀπεσαφηνίσθησαν πολλὰ θέματα δογματικά, λειτουργικά καὶ διοι-

κητικά τῆς διαρκῶς περισσότερον ὀργανουμένης Ἐκκλησίας. Κατόπιν, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κατὰ τὸν ἑν αἰῶνα, ἰδίως δ' εἰς τὰς Νεαράς τοῦ αὐτοκράτορος αὐτοῦ, ἀπεσαφηνίσθη ἡ σχέσις τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων πρὸς τὰς διατάξεις τῶν αὐτοκρατόρων, οἱ δ' ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ἡ κύρια πηγὴ τοῦ γοργῶς ἀναπτυσσομένου Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου. Κατηρτίσθησαν οὕτω συλλογαὶ περιέχουσαι τοὺς ἐκκλησιαστικούς, καθὼς καὶ τοὺς κοσμικοὺς κανόνας, ὅσους ἐνδιέφερον τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον. Ἀπὸ τὴν συνένωσιν δὲ τῶν δύο αὐτῶν εἰδῶν διατάξεων προῆλθον οἱ «νομοκάνονες», οἱ ὅποιοι διετυπώθησαν εἰς συλλογὰς καὶ ἐξεδόθησαν ἀκόμη καὶ μέχρι τῶν τελευταίων αἰώνων τῆς ζωῆς τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ περιέλαβον ὁλόκληρον τὸ ἐν ἰσχύι βυζαντινὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον.

Τὸ κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν διαμορφωθὲν βυζαντινὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον περιέλαβε κατὰ βάσιν διατάξεις, εἰς τὰς ὁποίας διετυπώνετο ἡ διδασκαλία τῶν χριστιανῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ὅμως καὶ τοῦ κοσμικοῦ αὐτοκρατορικοῦ δικαίου συχνότατα περιέλαβε καὶ κοσμικὰ στοιχεῖα. Τοιαῦτα δὲ κοσμικὰ στοιχεῖα ἔγιναν ἐμφανῆ ἰδίως εἰς θέματα τὰ ὅποια εἶχον σχέσιν λ.χ. μὲ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Πατριάρχου, μὲ τὴν σύγκλησιν τῶν Συνόδων, μὲ τὴν θέσιν τῶν λαϊκῶν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, μὲ τὴν νομικὴν θέσιν τῶν κληρικῶν καὶ τῶν μοναχῶν, μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν κ.ἄ. Εἰς τὰ θέματα δ' αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ πολλὰ ἄλλα, ὅσα εἶχον σχέσιν μὲ τὸν θεσμόν τοῦ γάμου ἢ τοῦ διαζυγίου, μὲ τὰς νομικὰς συνεπειὰς τοῦ βαπτίσματος καὶ τῶν λοιπῶν «μυστηρίων» τῆς ὀρθοδόξου, ἀνατολικῆς, χριστιανικῆς θρησκείας, ἀκόμη καὶ μὲ τὴν διαιτητικὴν ἢ δικαστικὴν ἀρμοδιότητα τῶν ἐπισκόπων, μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποινικὴν δικονομίαν κ.ἄ.

Εἰς ὅλα τὰ θέματα αὐτὰ εἶναι ἐμφανὴς ἡ «ἐκκοσμίκευσις», τὴν ὁποίαν ὑπέστη βαθμιαίως τὸ βυζαντινὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον. Ἡ δ' ἐκκοσμίκευσις αὐτὴ ὑπῆρξε φαινόμενον σαφὲς καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία ὑπέστη τὴν ἐπιρροὴν ἰδεῶν κοσμικῶν, ὅπως ἀντιστοίχως καὶ τὸ Κράτος ὑπέστη τὴν ἐπιρροὴν ἰδεῶν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας<sup>2</sup>.

2. Διὰ τὴν ἐκκοσμίκευσιν τῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας εἰς τὸ Βυζάντιον, βλ. ἐνδεικτικῶς Ἀν. Χριστοφίλοπου, Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον (β' ἔκδ., Ἀθήναι, 1965) §§ 8 ἐπ., σσ. 24 ἐπ. (ἰδίως §§ 12, σσ. 31 ἐπ., ὅπου καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία), Κ. Βαβούσκου, Ἐγχειρίδιον Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου (Θεσσαλονίκη, 1973) σσ. 270 ἐπ., Ν. Πανταζοπούλου, Ρωμαϊκὸν Δίκαιον ἐν διαιλεκτικῇ συναρτῇ πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν (τευχ. Α', Θεσσαλονίκη, 1974) σσ. 290 ἐπ. (ὅπου καὶ παραπομπαί). Διὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ βλ. τὴν παλαιάν, ἀλλὰ πάντοτε χρήσιμον



## II

Ἡ ἐκκοσμίκευσις οὕτω τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰδικώτερον τοῦ βυζαντινοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου ὑπῆρξε γεγονὸς ἀναμφισβήτητον, ὅπου ἀπετυπώθη ἡ σφραγὶς τῆς ἰδιορρύθμου βυζαντινῆς πολιτείας, ὡς ἀμαλγάματος ρωμαϊκῶν, ἐλληνικῶν καὶ χριστιανικῶν ἀντιλήψεων.

Μὲ ὑπόβαθρον οὕτω τὰς ἐλληνικὰς ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι παρέμενον ἰσχυραὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἡ ἰδέα τοῦ Imperium Romanum καὶ ἡ Ἐκκλησία, ὁ ὀργανωμένος δηλαδὴ Χριστιανισμός, προσδιώρισαν τὴν πορείαν τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ μέχρι τοῦ τέλους της. Κράτος καὶ Ἐκκλησία ἀλληλοσυνεπληρώθησαν, τοῦλάχιστον κατὰ θεωρίαν. Εἰς τὴν πράξιν ὅμως ὁ αὐτοκράτωρ, —διθέτων τὴν ἰσχὺν τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καὶ θεωρούμενος ἐκπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Θεοῦ - Κριτοῦ— ἀπέκτεινε τὴν πρωτοδυναμίαν. Διότι αὐτός, ὁ αὐτοκράτωρ, ἐξησφάλιζε τόσον τὴν πολιτικὴν ἐνότητα τοῦ ἀχανοῦς κράτους, ὅσον καὶ τὴν χριστιανικὴν ἐνότητα, μὲ τὴν καταπολέμησιν τῶν αἱρέσεων καὶ μὲ τὴν διασφάλισιν τοῦ ὁρθοῦ χριστιανικοῦ δόγματος.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη ὑπῆρξεν ἀληθὴς καὶ πραγματικὴ δι' ὅλοκληρον τὸν βίον τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Καὶ παρὰ τὰς πολιτικὰς κρίσεις, ὅσας ἐσημειώθησαν τὸ πρῶτον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου, —ὁ ὁποῖος ὠνειρεύθη τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς θρησκείας, ἐπηρεασμένης ἀπὸ τὸν νεοπλατωνισμόν—, παρὰ τὰς κοινωνιστικὰς ἐπιδιώξεις τῶν χρόνων τῆς Εἰκονομαχίας καὶ ἀργότερον, κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, τῶν προοδευτικῶν Ἑσυχαστῶν

---

μελέτην τοῦ R. Trolong (ἐλλήν. μετάφρ. ὑπὸ Β. Κ. Νικολοπούλου), Πραγματεία περὶ τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τοῦ Ἀστικοῦ τῶν Ρωμαίων Δικαίου (Ἀθῆναι, 1858), ὡς καὶ ἄλλην διεθνῇ βιβλιογραφίαν σημειουμένην εἰς Γ. Πετροπούλου, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαίου Δικαίου κ.λπ. (Ἀθῆναι, 1944), § 23, σσ. 188 ἐπ., P. Zepos, Greek Law (Athens, 1949) σελ. 24 καὶ εἰς L. Wenger, Die Quellen des Römischen Rechts (Wien, 1953) σσ. 299 ἐπ., 302 ἐπ., 869 ἐπ. κ.ἄ. Πρβλ. καὶ τὰ γενικώτερα ἐλληνικὰ ἔργα, λ.χ. Κ. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (β' ἐκδ., τόμ. Α', Ἀθῆναι, 1953), σσ. 22 ἐπ., Δ. Ζακυθηνοῦ, Βυζαντινὴ Ἱστορία, 324 - 1071 (Ἀθῆναι, 1972) σσ. 40 ἐπ., 341 ἐπ., 504 ἐπ. κ.λπ., Αἰκ. Χριστοφίλου, Βυζαντινὴ Ἱστορία (Α', Ἀθῆναι, 1975) σσ. 127 ἐπ., 340 ἐπ. (Β', Ἀθῆναι, 1981) σσ. 43 ἐπ., 139 ἐπ., 171 ἐπ., 260 ἐπ. κ.ἄ., Ι. Καραγιαννοπούλου, Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους, Α' (Θεσσαλονίκη, 1978) σσ. 55 ἐπ., Β' (Θεσσαλονίκη, 1979) σσ. 265 ἐπ. κ.λπ. Ἐπίσης βλ. καὶ ἄλλην διεθνῇ βιβλιογραφίαν εἰς G. Ostrogorsky, Geschichte des Byzantinischen Staates (β' ἐκδ. München, 1952) σσ. 22 ἐπ., Α. Α. Vasiliev, History of the Byzantine Empire, 324 - 1453 (Madison, 1952) σσ. 43 ἐπ. καὶ δι' ὅλου τοῦ βιβλίου.

κατὰ τῶν συντηρητικῶν Ζηλωτῶν, παρὰ τὰς προσπάθειάς καὶ ἀντιδράσεις μερικῶν φανατισμένων μοναχῶν, ἀκόμη καὶ παρὰ τὴν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Φωτίου καταβληθεῖσαν προσπάθειαν εἰς τὴν συλλογὴν «Ἐπαναγωγὴ» ὅπως ἐξισώσῃ τὸν πολιτικὸν ρόλον τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὰς πνευματικὰς ἀρμοδιότητας τοῦ πατριάρχου, τέλος καὶ παρὰ τὰς ἀρκετὰ συχνὰς προσπάθειάς μερικῶν ἰσχυρῶν, κατὰ τὰς περιστάσεις, κληρικῶν πρὸς μείωσιν τοῦ ρόλου τοῦ αὐτοκράτορος καὶ πρὸς ὑπερτονισμόν τοῦ ρόλου τῆς Ἐκκλησίας — ἐν τούτοις, τελικῶς, εἰς τὴν πολιτικὴν θεωρίαν τοῦ Βυζαντίου, ὁ αὐτοκράτωρ διετήρησε τὴν πρωτοδυναμίαν.

Εἰς τὴν πολιτικὴν θεωρίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ὅσον καὶ ἂν αὕτη φαίνεται συγκεχυμένη, κατίσχυσε τὸ λεγόμενον σύστημα τοῦ Καισαροπαπισμοῦ, ὅπου, καὶ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ θέματα, τὴν τελευταίαν λέξιν εἶχεν ὁ αὐτοκράτωρ, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ καὶ ὡς πρόμαχος καὶ προστάτης τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπεύθυνος διὰ τὴν ψυχικὴν σωτηρίαν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ὑπηκόων του. Καὶ ὑπὸ τὸ σύστημα αὐτό, ἡ ἐκκοσμίκευσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου ὑπῆρξεν ἡ αὐτονόητος συνέπεια, μὲ χαρακτηριστικὴν τὴν εἰσβολὴν κοσμικῶν ἰδεῶν εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ τοιαύτη ἐκκοσμίκευσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ βυζαντινοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου ὑπῆρξεν ἐνωρίτατα ἐντόνως ἐμφανής. Διότι, πράγματι, δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, ὅτι ἐνωρίτατα, ἤδη ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος, ἀκόμη καὶ ἡ δογματικὴ χριστιανικὴ διδασκαλία ὑπέστη τὴν εὐεργετικὴν ἐπιρροὴν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας ὁ νεοπλατωνικὸς ἢ ἀριστοτελικὸς συλλογισμὸς ἐχρησιμοποιήθη ἔκτοτε ὡς ἰσχυρὸν ὄπλον, διὰ νὰ καταπολεμηθοῦν αἱ ποικίλαι αἱρέσεις καὶ διὰ νὰ ἐπιβληθῇ ἡ ὀρθόδοξος θεωρία τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοῦ 4ου δ' αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ἡ ἐκκοσμίκευσις, ὅπως ἐσημειώθη, ἐπροχώρησε μὲ βήματα γοργὰ καὶ εἰς τὸ σῶμα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου. Καὶ δὲν εἶναι παράτολμον νὰ λεχθῇ, ὅτι ἀκριβῶς χάρις εἰς τὴν ἐκκοσμίκευσιν αὐτήν, τόσον ἡ Ἐκκλησία ὅσον καὶ τὸ βυζαντινὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον ἠδυνήθησαν νὰ ξεπεράσουν τὸν ἀνατολικὸν μυστικισμόν καὶ νὰ συνεχίσουν νικηφόρον καὶ εὐεργετικὸν μέχρι τέλους τὸν δρόμον των<sup>3</sup>.

3. Διὰ τὴν πολιτικὴν θεωρίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴν σχέσιν της πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, βλ. ἐκ τῶν νεωτέρων I. Καραγιαννοπούλου, «Ἡ πολιτικὴ θεωρία τῶν Βυζαντινῶν, εἰς «Βυζαντινά», 2 (1970) σσ. 39 - 61 (καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους, Β', 1979, σ. 623 βιβλιογραφία), H. Ahrweiler, L'idéologie politique de l'Empire Byzantin (Paris, 1975) σσ. 14 ἐπ., 25 ἐπ., 103 ἐπ. καὶ δι' ὅλου τοῦ βιβλίου. Συναφῶς βλ. ἐνδεικτικῶς καὶ J. Hussey, Church and Learning in the Byzantine Empire, 867 - 1185 (London, 1937), L. Bréhier, Le Monde Byzantin, II : Les Institutions de l'Empire Byzantin (Paris, 1949), σσ. 430 ἐπ., Δ. Ζακυθνοῦ, Βυζάντιον, Κράτος καὶ Κοινωνία (Ἀθήναι,



Ἐκκοσμίκευσις λοιπόν, τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκκοσμίκευσις τοῦ βυζαντινοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου εἶναι φαινόμενα ἀναντίρρητα δι' ὅλην τὴν μακρὰν διαδρομὴν τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Καὶ ἡ ἐκκοσμίκευσις αὐτὴ συνετελέσθη κατὰ κανόνα μὲν κατὰ τρόπον εἰρηνικὸν μὲ διαδικασίαν καὶ ρυθμὸν βαθμιαῖον ὅσον καὶ συνεχῇ, παρὰ τὰς σημειωθείσας ἀντιδράσεις. Κάποτε ὅμως, αἱ ἀντιδράσεις αὐταὶ ὑπῆρξαν ἰδιαίτερος ἐντονὸς ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ τότε, ἡ ἐκκοσμίκευσις ἐσημειώθη ὡς ἐκκοσμίκευσις βιαία, εἰς τὴν ὁποίαν τελικῶς ἐπεβλήθη, ἀλλὰ βιαίως, ὁ ἰσχυρὸς μονάρχης. Τοιαῦτα δὲ θέματα βιαιᾶς ἐκκοσμιεύσεως ὑπῆρξαν, ὡς γνωστόν, πολλὰ εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν. Σήμερον ὅμως, ἃς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ὑπομνήσω τρία, ἀφορῶντα εἰς τρεῖς βυζαντινοὺς αὐτοκρατορικοὺς γάμους, εἰς τὸν γάμον τοῦ Ἡρακλείου, εἰς τὸν γάμον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ εἰς τὸν γάμον τοῦ Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου, — τρεῖς γάμους, ὅπου ἀνέκυψαν ἰδιαίτερα νομικὰ ἢ κανονικὰ προβλήματα.

### III

Ὁ δεῦτερος γάμος τοῦ Ἡρακλείου μὲ τὴν ἀνεψιάν του Μαρτίνην συνήφθη κατὰ τὸ ἔτος 613 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 614 μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης του συζύγου Εὐδοκίας, ἐπισυμβάντα τὴν 13 Αὐγούστου 612. Περὶ τοῦ γάμου δ' αὐτοῦ, καθὼς καὶ γενικώτερον περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἡρακλείου ἔχουν ἐπανειλημμένως γράψει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζομένων πηγῶν οἱ νεώτεροι βυζαντινολόγοι ἱστορικοί<sup>4</sup>.

---

1951), E. B a r k e r, Social and Political Thought in Byzantium from Justinian I to the Last Palaeologus (Oxford, 1957), A. M i c h e l, Die Kaisermacht in der Ostkirche, 843 - 1204, «Ostkirchliche Studien», 2 - 5, 1953 - 1959 (ἀνατύπ., Darmstadt, 1959), F. D v o r n i k, Early Christian and Byzantine Political Philosophy, Origins and Background, 1 - 2, Washington, D. C., 1966), H. H u n g e r, Prooimion, Element der byzantinischen Kaiseridee in der Aregen der Urkunden (Wien, 1967) καὶ τ ο ὦ α ὐ τ ο ὦ, Reich der neuen Mitte, Der christliche Geist der byzantinischen Kultur (Graz, Wien, Köln, 1965) σσ. 39 ἐπ., 61 ἐπ., 143 ἐπ., 155 ἐπ., 355 ἐπ., P. L e m e r l e, Le premier humanisme Byzantin κ.λπ. (Paris, 1971) καὶ ἑλληνικὴ μετάφρασις ὑπὸ Μ. Ν υ σ τ α ζ ο π ο ὕ λ ο υ - Π ε λ ε κ ῖ δ ο υ, Ὁ πρῶτος βυζαντινὸς οὐμανισμός κ.λπ. (Ἀθήναι, 1981), H. G. B e c k, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich (β' ἐκδ., München, 1977), P. P i e l e r, Byzantinische Rechtsliteratur, εἰς «H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner», II (München, 1978) σσ. 341 ἐπ., 360, 434, 450 κ.λπ.

4. Τὴν συναφῇ βιβλιογραφίαν βλ. νῦν εἰς Α. Ν. Σ τ ρ ά τ ο υ, Τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα (τόμοι 1 - 6, Ἀθήναι 1965 - 1977), ὅπου καὶ περὶ τοῦ γάμου τοῦ Ἡρακλείου μετὰ τῆς Μαρτίνης καὶ τῶν σχετικῶν πηγῶν (αὐτόθι, τόμ. 1, σσ. 231 ἐπ.).

Γνωρίζομεν οὕτως, ὅτι ἡ Μαρτίνη ἦτο κόρη τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἡρακλείου Μαρίας, πολὺ νεωτέρα αὐτοῦ καὶ ὠραιότερη καὶ ἐξαιρετικῶς φιλόδοξος. Γνωρίζομεν ἐπίσης, ὅτι ὁ γάμος αὐτὸς συνήφθη καὶ ἡυλογήθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Σεργίου, παρὰ τὴν ἀρχικὴν σφοδρὰν τοῦ ἀντίδρασιν καὶ παρὰ τὴν ἀποδοκιμασίαν τοῦ λαοῦ καὶ ἰδίως τοῦ Δήμου τῶν Πρασίνων. Γνωρίζομεν τέλος ὅτι ἐκ τοῦ γάμου αὐτοῦ ἐγεννήθησαν ἐννέα ἢ δέκα τέκνα, ἐκ τῶν ὁποίων δύο ἀνάπηρα, ἀποθανόντα ἄλλως τε μετ' ὀλίγα ἔτη, διὰ τὰ ἐπιβεβαιωθῇ οὕτως ἡ κοινὴ ἀντίληψις, ὅτι ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῇ, ὡς ἐτιμωρήθη, ἡ ἀνορθόδοξος αἰμομιξία.

Ὁ γάμος αὐτὸς τοῦ Ἡρακλείου μετὰ τῆς Μαρτίνης ἦτο πράγματι γάμος «κεκλυμένος» κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς νόμους. Συνήφθη ὅμως ὑπὸ τὸ κράτος βιαιᾶς ἀξιώσεως τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὑπῆρξεν, ὑπὸ τὴν ἐποψὴν αὐτὴν χαρακτηριστικὴ περίπτωσις βιαιᾶς ἐκκοσμικεύσεως τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου.

Ὑπὸ τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον, τὸ κώλυμα τοῦ γάμου μετὰ τῆς θυγατρὸς τῆς ἀδελφῆς, ἦτοι τὸ κώλυμα τοῦ τρίτου βαθμοῦ ἐκ τῆς ἐξ αἵματος καὶ ἐκ πλαγίου συγγενείας, ὑφίστατο ἀπὸ μακροῦ καὶ χάριν εὐπρεπειᾶς (βλ. Inst. Just. 1.10.3 καὶ 5, Dig. 23, 2, 17.2 καὶ 39 pr. καὶ 54 καὶ 56, Cod. Just. 5.4.17). Τὸν κανόνα ὅμως αὐτὸν παρέβη ὁ αὐτοκράτωρ Κλαύδιος νυμφευθεὶς τὴν Ἀγριππίναν, θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Γερμανικοῦ, καὶ ἐξαναγκάσας τὴν ρωμαϊκὴν Σύγκλητον νὰ ἐκδώσῃ τὸ συναφές *Senatusconsultum*, κατὰ τὸ ἔτος 49 μ.Χ. (βλ. μεταξὺ ἄλλων Gai. Inst. 1.62). Κατόπιν, ὅμως, ὁ αὐτοκράτωρ Νέρβας (96 - 98 μ.Χ.) ἀνῆρσε τὸ δόγμα αὐτό, τὸ ὁποῖον, μετὰ τινὰς ταλαντεύσεις, κατηγορήθη καὶ ὑπὸ τινων μεταγενεστέρων βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, μέχρις ὅτου ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπηγόρευεν ὀριστικῶς εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ τὸν γάμον μετὰ τῆς ἀνεψιᾶς ἀδελφοῦ ἢ ἀδελφῆς (Just. Inst. 1.10.3, Cod. Just. 5.5.9) — λύσιν τὴν ὁποίαν ἐπανέλαβον μεταγενεστέρως καὶ αἱ ἐπακολουθήσασαι λοιπαὶ βυζαντιναὶ νομοθετικαὶ συλλογαί<sup>5</sup>.

Ἀπηγορευμένος ἦτο, λοιπόν, ὁ γάμος τοῦ Ἡρακλείου μετὰ τῆς Μαρτίνης κατὰ τὸ αὐτοκρατορικὸν δίκαιον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸ ὁποῖον ἔσχυσε καὶ κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα.

5. Βλ. J. Zhisman (ἐλλ.γ. μετάφρ. Μ. Ἀποστολοπούλου), Τὸ Δίκαιον τοῦ Γάμου τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (τόμ. 1 - 2, Ἀθῆναι 1912 - 1913), ἰδίως τόμ. 1, σσ. 428 - 434. Πρβλ. καὶ Ἀλ. Κρασσᾶ (ἐκδ. 5η ὑπὸ Χ. Πράτσια, Ἀθῆναι, 1927), Οἰκογενειακὸν Δίκαιον, § 24, σσ. 41 ἐπ., ἐκ τῆς ξένης δὲ βιβλιογραφίας λ. γ. P. Jörs - W. Kunkel - L. Wenger, *Römisches Privatrecht* (β' ἐκδ., Berlin, 1935) § 172, σ. 274.

Ἀπηγορευμένος ὅμως ἦτο ὁ γάμος αὐτὸς καὶ κατὰ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, ὅπου ἐπίσης, εἴτε κανόνες ἀποστολικοὶ εἴτε κανόνες συνόδων κ.ἄ. προ-υπέθετον ὡς κεκωλυμένον τὸν γάμον μετὰ τῆς ἀνεψιᾶς (τῆς «ἀδελφιδῆς»), ἀπειλοῦντες ποινὰς κατὰ τῶν κληρικῶν, οἵτινες θὰ ἠυλόγουν τοιοῦτους παρανόμους γάμους. Τὴν ἀπαγόρευσιν δὲ τῶν παρανόμων τούτων γάμων συχνότατα εἶχον κυρώσει διὰ διατάξεων των καὶ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, ἤδη καὶ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπως ὁ Κώνστανς (ἔ. 342), ὁ Ἀρκάδιος (ἔ. 396) καὶ ὁ Ζήνων (ἔ. 476 - 491)<sup>6</sup>.

Τόσον οὕτω κατὰ τὸ αὐτοκρατορικόν, ὅσον καὶ κατὰ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον, ὁ γάμος τοῦ Ἡρακλείου μετὰ τῆς ἀνεψιᾶς του Μαρτίνης ἦτο σαφῶς ἀπηγορευμένος. Καὶ ὅμως τὸν γάμον αὐτὸν τελικῶς ἠυλόγησεν ὁ πατριάρχης Σέργιος, ὑποκύψας εἰς τὴν βιαίαν ἐπιθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος. Εἵχομεν οὕτως ἐμφανῆ βιασμόν τοῦ καθιερωμένου Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου καὶ σαφῆ παράβασιν τοῦ ἰσχύοντος Αὐτοκρατορικοῦ Δικαίου. Ὁ γάμος Ἡρακλείου καὶ Μαρτίνης ἀπετέλεσε τυπικὴν περίπτωσιν βιαίας ἐκκοσμικεύσεως τοῦ κειμένου ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου.

#### IV

Ὁ τέταρτος γάμος Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ ὑπῆρξεν ἐπίσης περίπτωσις βιαίας ἐκκοσμικεύσεως τοῦ βυζαντινοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου.

Λέων ΣΤ' ὁ Σοφός, μετὰ τοὺς διαδοχικοὺς θανάτους τῶν τριῶν πρώτων συζύγων του, τῆς Θεοφανοῦς, τῆς Ζωῆς καὶ τῆς Εὐδοξίας, ἠθέλησε νὰ νυμφευθῇ κατὰ τὸ ἔτος 905 τὴν ἐρωμένην του Ζωὴν Καρβουνοφίναν, διὰ νὰ νομιμοποιήσῃ τὸν μετ' αὐτῆς ἀποκτηθέντα υἱόν, τὸν Κωνσταντῖνον (τὸν μετέπειτα Πορφυρογέννητον), καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ οὕτω καὶ τὴν διαδοχὴν δι' ἄρρενος διαδόχου καὶ τὴν συνέχισιν τῆς ἐνδόξου Μακεδονικῆς δυναστείας.

Τέταρτος ὅμως γάμος ἦτο ἀπαράδεκτος ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ κανόνες αὐτῆς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπεστρέφοντο τὴν διαδοχικὴν πολυγαμίαν, ὅπως λ.χ. τοῦτο διαδηλοῦται εἰς τὸν κανόνα γ' τῆς ἐν Νεοκαισαρεῖα Συνόδου, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους κανόνας, λ.χ. τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (κανόνες δ', ν', π'), τοῦ Ἰωάννου Νηστευτοῦ κ.ἄ., προγενεστέρων ὅλων τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ, εἰς τοὺς ὁποίους συχνό-

6. Βλ. τὰς σχετικὰς πηγὰς σημειούμενας εἰς K. E. Zachariae von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts* (γ' ἔκδ., Berlin, 1892) § 4, σ. 63, Zhisman (-Ἀποστολοπούλου), ἔ.ἄ. σσ. 431 ἐπ.



τατα κατεδικάζετο ειδικώτερον καὶ ἡ τετραγαμία, ἀκόμη καὶ ἡ τριγαμία<sup>7</sup>. Χαρακτηριστικὴ δ' ἦτο ἡ ἀπόφανσις Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καθ' ἣν : «Τὸ πρῶτον συνοικέσιον, νόμος· τὸ δεύτερον, συγχώρησις· τὸ τρίτον, παρανομία· τὸ δ' ὑπὲρ τοῦτο χαιρώδης βίος»<sup>8</sup>.

Ἐναντι τῆς τοιαύτης ἀποστροφῆς τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν τέταρτον γάμον, ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔλαβε σαφῆ θέσιν. Ἐπήνεσε μὲν εἰς τὰς Νεαρὰς του τὴν ἐγκράτειαν, ἀλλὰ δὲν ἀπεδοκίμασε καὶ τὸν τρίτον ἢ καὶ τὸν περαιτέρω γάμον (Cod. Just. 5.9.6.). Τὸ δίκαιον δ' αὐτὸ ἔσχυσε καὶ κατὰ τὸ ἔτος 769, ὅτε ὁ πατριάρχης Νικήτας ἠυλόγησε τὸν τρίτον γάμον τοῦ Κωνσταντίνου Ε' μετὰ τῆς Εὐδοξίας, καίτοι εἰς τὴν Ἐκλογὴν τῶν Ἰσαύρων (240.41) εἶχε γίνει λόγος μόνον περὶ δευτερογαμίας. Ὅμως ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, ἔτη τινὰ βραδύτερον, διὰ Νεαρᾶς τῆς ἐκδοθείσης περὶ τὸ ἔτος 800, ρητῶς ἀπηγόρευσε τὸν τρίτον καὶ τὸν περαιτέρω γάμον. Αὐτὸς δ' ὁ Λέων ὁ ΣΤ' ὁ Σοφὸς διὰ τῆς Νεαρᾶς 90 αὐτοῦ, ἐκδοθείσης πρὸ τοῦ τετάρτου γάμου του, ἐπανέλαβεν ὅσα ὁ πατὴρ του Βασίλειος Α' ὁ Μακεδών, ἀλλὰ καὶ ὁ ἱδιος, εἶχον ὀρίσει εἰς τὸν Πρόχειρον Νόμον (4.25), ὅτι δηλαδὴ ἀπηγορεύετο μὲν ὁ τέταρτος γάμος, ὁ τρίτος ὅμως ἐπετρέπετο, ἀλλ' ἐπισύρων τὰ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὀριζόμενα ἐπιτίμια<sup>9</sup>.

Ἐν τούτοις, εἰς τὸν ροῦν τοῦ βίου του, ὁ Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς ἀνῆρσεν εἰς τὴν πρᾶξιν τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ρύθμισιν τοῦ προβλήματος. Καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν τῶν

7. Τοὺς κανόνας αὐτοὺς βλ. εἰς Γ. Α. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων κ.λπ. (τόμ. 1 - 6, Ἀθῆναι, 1852 - 1859), ἰδίως τόμ. 3, σ. 74 καὶ τόμ. 4, σσ. 102, 203, 242, 438 κ.λπ. Πρβλ. καὶ ἄλλας πηγὰς εἰς Zhisman (-Ἀποστολοπούλου), ἔ.ἀ. § 134, σσ. 113 ἐπ., ὡς καὶ εἰς Φ. Κοκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς (τόμ. Δ', Ἀθῆναι, 1951) σσ. 96 ἐπ. Ἀλλας πηγὰς καὶ πληροφορίας βλ. ἐν τῶν νεωτέρων καὶ εἰς N. Jung, Evolution de l'indissolubilité, Remariage religieux des divorcés (Paris, 1975) σσ. 93 ἐπ., A. Guillou, Il matrimonio nell'Italia bizantina nei secoli X e XI, εἰς «Il matrimonio nella società altomedievale» (Spoleto, 1977) σσ. 869 - 886, J. Gaudemet, L'interpretation du principe d'indissolubilité du mariage chrétien au cours du premier millenaire, εἰς «Bulletino dell'Istituto di Diritto Romano» (3<sup>e</sup> sér., 20, 1978) σσ. 11 - 70, F. Gorla, Tradizione romana e innovazioni bizantine nel diritto privato dell'Ecloga Privata Aucta, Diritto matrimoniale («Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte», 5, Frankfurt a.M., 1980) σσ. 48 ἐπ. κ.ἀ.

8. Γρηγόριος Θεολόγος εἰς Ράλλη - Ποτλῆ, ἔ.ἀ., τόμ. 6, σ. 158.

9. Τὸ κείμενον τῶν Νεαρῶν Εἰρήνης καὶ Λέοντος δημοσιεύεται εἰς Zachariae von Lingenthal, Jus Graecoromanum, τόμ. 3 (Λειψία, 1857) σ. 60 καὶ σ. 186 = I. καὶ II. Ζέπου, Jus Graecoromanum, τόμ. 1 (Ἀθῆναι, 1931, ἀνατυπ. Aalen, 1962) σσ. 49 ἐπ. καὶ σσ. 156 ἐπ.

οεληγήτρων τῆς Ζωῆς τῆς Καρβουνοψίνας καὶ τοῦ πόθου του νὰ νομιμοποιήσῃ τὸν ἐξ αὐτῆς ἀποκτηθέντα ἄρρενα διάδοχον, μὲ πείσμα, ἀλλὰ καὶ μὲ πολλὴν διπλωματίαν, ὅχι πάντοτε ἀπηλλαγμένην καὶ ἐκβιασμῶν, ἀπήτησε τὴν εὐλογία τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τὸν τέταρτον γάμον του.

Ἡ συνέχεια τοῦ μεγάλου αὐτοῦ σκανδάλου εἶναι γνωστή: ὁ πατριάρχης Νικόλαος Α' ὁ Μυστικός, πείσμων καὶ αὐτὸς ὡς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ, ἡρνήθη διαρρήδην νὰ εὐλογήσῃ τὸν κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικούς κανόνες ἀθέμιτον τέταρτον γάμον. Καὶ ἠλόγησε μὲν τὸν γάμον αὐτὸν κάποιοι ἱερεῖς Θωμᾶς, προδῆλως ἐξαγορασθεῖς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ πατριάρχης ὅμως καθήρεσε τὸν ἱερέα, δὲν ἐπέτρεψε δὲ τὴν εἴσοδον τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ, διπλωματικώτατα, ἐπεδίωξεν ἄλλως τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Ἀπετάθη εἰς τοὺς τρεῖς ἄλλους πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἰς τὸν πάπαν Σέργιον Γ' τῆς Ρώμης. Ὁ τελευταῖος αὐτός, ἴσως διὰ λόγους πολιτικούς, ἐνέκρινε τὸν τέταρτον γάμον τοῦ αὐτοκράτορος, τὸ αὐτὸ δ' ἐπραξε καὶ σύνοδος ὀρθοδόξων ἐπισκόπων, ἐξαγορασθέντων πιθανώτατα δι' ὑποσχέσεων καὶ διὰ χρημάτων. Κατόπιν αὐτοῦ, ὁ αὐτοκράτωρ Λέων, ἀπὸ θέσεως ἰσχύος, συνέλαβε καὶ ἐξώρισε τὸν πατριάρχην Νικόλαον καὶ τὸν ἀντικατέστησε μὲ τὸν μοναχὸν Εὐθύμιον, ὅστις ὡς νέος πατριάρχης ἐκύρωσε τὸν περίπυστον τέταρτον γάμον, πρὸς πρόληψιν τῆς ἀπειλῆς ἐκδόσεως νέας Νεαρᾶς, ἐπιτρεπούσης γενικῶς καὶ τὸν τέταρτον γάμον. Σάλος ὅμως μέγας ἐπακολούθησεν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὴν κύρωσιν αὐτήν. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Λέοντος κατὰ τὸ ἔτος 912, σύνοδος συνελθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν καθήρεσε τὸν πατριάρχην Εὐθύμιον, ὁ ὁποῖος ἄλλως τε καὶ δεινῶς ἐκακοποιήθη, ἐξέλεξε δὲ πάλιν πατριάρχην τὸν Νικόλαον. Ἐτη τινὰ δὲ βραδύτερον, νέα σύνοδος συνελθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ ἔτος 920, ἐπὶ βασιλείας τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ὡς αὐτοκράτορος ἀνακηρυχθέντος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ τοῦ Ρωμανοῦ Α' τοῦ Λακαπηνοῦ, ἐξέδωσε τὸν ἀποκληθέντα «Τόμον τῆς Ἐνώσεως», ἐπικυρωθέντα καὶ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων, διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ τέταρτος γάμος θεωρεῖται ἐφεξῆς ἄκυρος, ὁ δὲ τρίτος ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ συνοδευόμενος ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων, ἀπαγορευόμενος ὅμως καὶ αὐτὸς ἂν ὁ ἀνὴρ ὑπερέβη τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος καὶ ἔχει τέκνα<sup>10</sup>.

10. Βλ. τὸν «Τόμον τῆς Ἐνώσεως» εἰς Zachariae von Lingenthal, *Jus Graecoromanum*, ἔ.δ., τόμ. 3, σσ. 227 ἐπ.= I. καὶ II. Ζέπου, *Jus Graecoromanum*, ἔ.δ., τόμ. 1, σσ. 192 ἐπ. Ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. Zachariae von Lingenthal, *Geschichte κ.λπ.*, ἔ.δ., § 8, σσ. 84 ἐπ., Zhisman (Ἐποστολόπουλου), ἔ.δ., τόμ. 2 §§ 133 ἐπ., σσ. 113 ἐπ., Γ. Μαριδάκη, Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεαρᾶς τῶν βυζαντινῶν.

Μὲ τὴν ἔκδοσιν καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν κύρωσιν τοῦ «Τόμου τῆς Ἐνώσεως» ἔληξεν ἡ σκανδαλώδης ἱστορία τοῦ τετάρτου γάμου Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ μὲ συμβιβασμόν, ἀλλὰ καὶ μὲ νίκην τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ ρητῶς ἀπηγορεύθη ὁ τέταρτος γάμος διὰ τὸ μέλλον.

Ἐν τούτοις, μὲ τὴν σιωπηρὰν ἀποδοχὴν, ἔστω καὶ κατ' ἐπιείκειαν καὶ κατ' οἰκονομίαν, ὡς ἐγκύρου εἰδικῶς τοῦ τετάρτου γάμου τοῦ Λέοντος μὲ τὴν Ζωὴν Καρβουνοψίναν, ἡ αὐτοκρατορικὴ θέλησις εἶχεν, ἔστω καὶ προσκαίρως, ἐπιβληθῇ. Ὁ γάμος τοῦ Λέοντος καὶ τῆς Καρβουνοψίνας παρέμεινεν οὕτως εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν ὡς ἀναντίρρητος περίπτωσις βιαίας ἐκκοσμικεύσεως τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου. Βιαίας ἐκκοσμικεύσεως, περίπτωσιν τῆς ὁποίας ἀπαντῶμεν καὶ βραδύτερον εἰς ἄλλον γάμον, κατὰ τὸ ἔτος 1042, ὅτε ὁ μὲν πατριάρχης Ἀλέξιος πονήρως ἀπέφυγε νὰ ἱερολογήσῃ ὁ ἴδιος, ἀντ' αὐτοῦ δ' ἠυλόγησε κάποιος ἀπλοῦς ἱερεὺς τὸν γάμον τοῦ Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου καὶ τῆς Ζωῆς, τρίτον γάμον δι' ἀμφοτέρους τοὺς συζύγους αὐτοὺς — τρίτον γάμον, τὸν ὁποῖον ὅμως ἀσμένως ἐπεσφράγισε διὰ φιλήματος ὁ πατριάρχης Ἀλέξιος, καίτοι ἀρνηθεὶς νὰ τὸν εὐλογήσῃ ὁ ἴδιος. Ὅπως ἱστορεῖ ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, «... αὐτὸς (ὁ πατριάρχης) τὴν χεῖρα τοῦς στεφανουμένοις οὐκ ἐπιτίθησι, συζυγέοντας δὲ καὶ στεφανοθέντας ἀσπάζεται· τοῦτο δ' οὐκ οἶδα εἶθ' ἱερατικὸν εἶτε κολακικὸν καὶ πρὸς τὸν καιρόν»<sup>11</sup>.

## V

Ἡ περίπτωσις τοῦ γάμου Ἰωάννου Η' τοῦ Παλαιολόγου μετὰ τῆς Σοφίας τῆς Μομφερρατικῆς, κατ' ἀκρίβειαν δὲν ἦτο περίπτωσις βιαίας ἐκκοσμικεύσεως. Μᾶλλον ἦτο περίπτωσις σιωπηρᾶς, ἄλλως ἀρνητικῆς, ἐκκοσμικεύσεως, ὅπου ὁ

---

τινῶν αὐτοκρατόρων (Ἀθῆναι, 1922), § 10, σσ. 62 ἐπ., ὅπου καὶ περὶ τοῦ σάλου καὶ τῶν διενεξεων μὲ τὴν συμμετοχὴν τοῦ Καίσαρ Ἀρέθα. Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου βλ. ἤδη Σ. Κορυγέα, Ὁ Καίσαρ Ἀρέθας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ (Ἀθῆναι, 1913), ὡς καὶ τοὺς ὑπὸ Δ. Ζακυνθοῦ, Βυζαντινὴ Ἱστορία, ἔ.ἀ., σσ. 343 - 346, σημειουμένους Ν. Οἰκονομίδη, «Byzantinische Zeitschrift», 56 (1963) σ. 48 καὶ σσ. 265 ἐπ., Ρ. Κ. Καρλιν - Χαΐτερ, «Byzantion», 33 (1963) σσ. 483 ἐπ. καὶ ἄλλους. Πρβλ. καὶ τὴν χαριτωμένην διήγησιν τοῦ Ch. Diehl, Figures byzantines, τόμ. 1 (13ῃ ἐκδ., Paris, 1948) σσ. 181 ἐπ., ὡς καὶ E. Guiland, Études byzantines (Paris, 1959) σσ. 233 ἐπ. Ἐν γένει βλ. καὶ St. Runciman, The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign, A Study of Tenth Century Byzantium (Cambridge, 1963) σ. 65.

11. Βλ. Μ. Ψελλοῦ, Χρονογραφία (ἐκδ. Em. Rambaud), τόμ. Ι (Paris, 1926) σ. 127. Βλ. καὶ G. Schlumberger, (ἐλλήν. μετάφρ. Ι. Λαμπρίδου), Ἡ βυζαντινὴ ἐποποιΐα, Ζωὴ καὶ Θεοδώρα (τόμ. 5, Ἀθῆναι, 1906), σ. 479.



σύζυγος έσκεμμένως άφῆκε ν' άποδυναμωθῇ ό γάμος του και ούτω να έλευθερωθῇ τών δεσμών του, παραβαίνων τα κατά τους εκκλησιαστικούς κανόνες επιβαλλόμενα καθήκοντα.

Τα ιστορικά γεγονότα είχαν ως εξής :

Κατά το έτος 1414 ό 'Ιωάννης, εκτελών επιθυμίας του πατρός του αυτοκράτορος Μανουήλ, ένυμφεύθη την ρωσίδα πριγκίπισσαν 'Ανναν, ήλικίας τότε μόλις ένδεκα έτών. 'Ομως τρία έτη βραδύτερον, κατά το έτος 1417, ή 'Αννα απέθανεν εκ πανώλους. 'Αφοῦ δ' επέρασαν τα έτη του πένθους, ό αυτοκράτωρ Μανουήλ κατά το έτος 1419 νυμφεύει τόν υίόν του 'Ιωάννην με την Σοφίαν, θυγατέρα του Θεοδώρου, μαρκησίου του Μόντε Φερράρα, στέφει δέ τόν 'Ιωάννην συμβασιλέα και άνακηρύσσει συμβασίλισσαν την Σοφίαν. 'Ο 'Ιωάννης δέν έγνώριζε προηγουμένως την Σοφίαν. 'Όταν, λοιπόν, συνήντησε δια πρώτην φοράν εις την Κωνσταντινούπολιν την εξ 'Ιταλίας έλθοῦσαν πριγκίπισσαν, υπήκουσε μέν εις τόν αυτοκράτορα πατέρα του και την ένυμφεύθη, άλλ' ήρνήθη κάθε σαρκικήν μετ' αυτής επικοινωνίαν. Καί τοῦτο, άπλούστατα, διότι ή Σοφία ήτο άσχημος. 'Απεσύρθη λοιπόν εις τα δώματά της ή άτυχής Σοφία και ό 'Ιωάννης διεσκέδαζεν μετ' άλλων γυναικών, μέχρις ότου, κατά το έτος 1426, άποθανόντος έν τῷ μεταξῦ του αυτοκράτορος Μανουήλ, ή Σοφία, άπαυδήσασα, απέδρασεν εκ Κωνσταντινουπόλεως με την βοήθειαν τών Γενουατών του Γαλατᾶ και επέστρεψεν εις την Φερράραν, όπου και επέλεξε τόν βίον τῆς μοναχῆς και μετ' όλίγα έτη απέθανεν εις τό μοναστήριον. 'Όσον δ' άφορᾷ τόν 'Ιωάννην, αυτός, αυτοκράτωρ πλέον, ένυμφεύθη εις τρίτον γάμον, κατά το έτος 1427, την ωραιοτάτην και ένάρτεον Μαρίαν, θυγατέρα του 'Αλεξίου Δ' Κομνηνοῦ, βασιλέως τῆς Τραπεζοῦντος, με την όποιαν έζησεν ευτυχής, λησμονών την περιπέτειάν του με την άσχημον όσον και άτυχῇ Σοφίαν<sup>12</sup>.

Διεξοδικῶς και με χαρακτηριστικᾶς λεπτομερείας διηγούνται τα γεγονότα αυτά οί βυζαντινοί ιστορικοί Γεώργιος Σφραντζῆς και Δούκας.

'Εξ αὐτῶν, ό Σφραντζῆς διηγείται, ότι, όταν ή Σοφία έφθασεν εις Κωνσταντινούπολιν, κατά το έτος 1419, έγινε ό γάμος με τόν 'Ιωάννην την 19 'Ιανουα-

12. Βλ. Δούκας, 'Ιστορία (έκδ. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Βόννη, 1834), σσ. 102 έπ. Πρβλ. μεταξῦ άλλων και Ch. Diehl, Figures Byzantines, τόμ. 2 (10η έκδ., Paris, 1948) σσ. 271 έπ., όπου και άλλαι λεπτομέρειαι. Περί τῆς γενεαλογίας του 'Ιωάννου Η' Παλαιολόγου βλ. Av. Th. Papadopoulos, Versuch einer Genealogie der Palaiologen, 1259 - 1453 (Speyer, Rh., 1938), σ. 59. Διά την δραπέτευσιν τῆς Σοφίας και την άφιέρωσίν της εις μοναστήριον βλ. και R. Guiland, Οι βυζαντινοί αυτοκράτορες και τό θέλημα του μοναστηρίου, «'Επετηρίς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», 21 (1951), σσ. 215 έπ., ιδίως σ. 224.

ρίου «ἐστέφθη ὁ βασιλεὺς κυρ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ, καὶ μεγάλη ἐορτὴ ἐγένετο ἐν τῇδε τῇ στέψει καὶ ὄντως ἐορτῶν ἐορτὴν καὶ πανηγυριν πανηγύρεων ἐποίησαν...». Καὶ περαιτέρω ἱστορεῖ ὁ Σφραντζῆς, ὅτι ὁ Ἰωάννης «οὐκ εἶχε τοσαύτην εὐνοίαν καὶ ἀγάπην» (πρὸς τὴν δραπετεύσασαν Σοφίαν) «καὶ εἰρήνῃ ἀνὰ αὐτῶν οὐ διέκειτο διὰ τὸ ἐρᾶσθαι τὸν βασιλέα ἐτέρων γυναικῶν, οὖνεκα οὐκ ἦν ἡ δέσποινα ἐκ φύσεως ἐστολισμένη τὴν ὠραιότητα»<sup>13</sup>.

Ἐξ ἐτέρου, ὁ Δούκας ἐκθέτει ἐπίσης τὸ ἱστορικὸν τῆς συνάψεως τοῦ γάμου τοῦ Ἰωάννου καὶ τῆς Σοφίας καί, περιγράφει ὡς ἐξῆς τὴν ἄσχημον περιγίππισσαν: «ἡ κόρη τῷ μὲν σώματι καὶ μάλα εὐάρμοστος, ὁ τράχηλος εὐειδής, θρὶξ ὑποξανθίζουσα καὶ τοὺς πλοκάμους ὡς ρύακας χρυσαυγίζοντας μέχρι τῶν ἀστραγάλων καταρεομένους ἔχουσα, ὦμους πλατεῖς καὶ βραχίονας καὶ στέρνα καὶ χεῖρας ἐμμέτρους καὶ δακτύλους κρυσταλλοειδεῖς καὶ τὴν πᾶσαν ἡλικίαν τοῦ σώματος ἀνωρεπῇ καὶ πολὺ εἰς τὸ ὄρθιον ἱσταμένη· ὄψις δὲ καὶ χεῖλη καὶ ρινὸς κατὰ στασις καὶ ὀφθαλμῶν καὶ ὀφρύων σύνθεσις ἀηδεστέρα παντάπασιν, ὡς ἔπος χυδαῖον εἶπεῖν “ἄφ’ ἐμπρὸς τεσσαρακοστὴ καὶ ὀπισθεν πάσχα”!»<sup>14</sup>.

Καὶ ταῦτα μὲν διὰ τὸν γάμον τοῦ ὠραιομανοῦς γυναικοκατακτητοῦ Ἰωάννου καὶ τῆς ἀποκρουστικῆς Σοφίας. Ἡ λύσις ὅμως τοῦ γάμου αὐτοῦ, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε προϋπόθεσιν διὰ τὴν σύναψιν τοῦ τρίτου εὐτυχοῦς γάμου τοῦ Ἰωάννου Ἡ΄ Παλαιολόγου μὲ τὴν ἐκ Τραπεζοῦντος ὠραίαν Μαρίαν,—ἐμφανίζει καὶ νομοκανονικὸν ἐνδιαφέρον.

Πράγματι, κατὰ χριστιανικὴν ἀποστολικὴν καὶ εὐαγγελικὴν ἀντίληψιν, ὁ γάμος εἶναι «μυστήριον μέγα», κατὰ τὸ ὅποιον, χάριν τῆς ἀμοιβαίας των ἀφοσιώσεως, ἀνὴρ καὶ γυνὴ γίνονται «εἰς σάρκα μίαν»<sup>15</sup>. Κατὰ τὸ αὐτοκρατορικὸν δὲ δίκαιον, τὸ κυρῶσαν τὸν περίφημον ὀρισμὸν τοῦ Μοδεστίνου—ρωμαίου νομικοῦ τοῦ τρίτου αἰῶνος καὶ μαθητοῦ τοῦ Οὐλπιανοῦ—ὁ γάμος εἶναι «ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνάφεια καὶ συγκλήρωσις τοῦ βίου παντός, θείου τε καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου κοινωνία»<sup>16</sup>.

13. Βλ. Γ. Σφραντζῆ, Χρονικὸν (ἐκδ. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Βόννη, 1838) I. 36 καὶ 40 ἐν τέλει, σσ. 110 ἐπ., 122.

14. Οὕτω Δούκας, Ἱστορία, ἔ.ἀ., 20. 20, σ. 100.

15. Βλ. Παύλου, Ἐφεσ. 5, 31 ἐπ., Κορινθ. Α΄. 6. 17, Ματθαίου, Εὐαγγ. 19.5, ὡς καὶ σειρὰν ἄλλων ἀποφθεγμάτων ἢ κανόνων, περὶ ὧν Z h i s m a n (-Ἄποστολοπόλυλο), ἔ.ἀ., I, §§ 33 ἐπ., σσ. 178 ἐπ.

16. Dig. 23.2.1 (Βασ. 28.4.1), περὶ οὗ βλ. Κρασσᾶ (-Πράττικα), Οἰκ. Δίκ., § 2, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ συγγράμματα Οἰκογενειακοῦ Δικαίου.

Ἡ ἄρνησις, λοιπόν, τοῦ Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου νὰ συνοικήσῃ καὶ νὰ συμμιχθῇ μὲ τὴν Σοφίαν ὑπῆρξε κατ' ἀρχὴν παράβασις τόσον τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων ὅσον καὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐπιταγῶν. Ὑπῆρξεν οὕτω βιάία συμπεριφορά, ἡ ὁποία ὠδήγησεν ἐσκεμμένως εἰς τὴν λύσιν τοῦ γάμου, λύσιν ἐπελθούσαν μὲ τὴν ἀπόδρασιν τῆς Σοφίας καὶ τὴν ἐπιλογὴν τοῦ μοναχικοῦ βίου ὑπ' αὐτῆς.

Καὶ ἡ μὲν ἀπόδρασις ἢ ἀποδημία τῆς γυναικὸς δὲν ἦτο λόγος λύσεως τοῦ γάμου ὑπὸ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον. Ἡ ἐπιλογὴ ὅμως τοῦ μοναχικοῦ βίου ὑφ' οἷουδήποτε τῶν συζύγων, ἦτο λόγος διαζυγίου, ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ<sup>17</sup>.

Ὁ αὐτοκράτωρ αὐτὸς κατὰ βάσιν εἶχεν ἐπαναλάβει τὸ ἀρχαιότερον ρωμαϊκὸν δίκαιον, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ διαζύγιον ἐπῆρχετο καὶ μονομερῶς διὰ τῆς ἀποστολῆς ἐνώπιον ἐπτὰ μαρτύρων ἐγγράφου «ρεπουδίου» (libellus repudii) πρὸς τὸν ἕτερον τῶν συζύγων. Τοῦτο δ' ἐκράτει καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν ἐπιλογῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου ὑπὸ τινος τῶν συζύγων. Ὅμως, διὰ τῆς Νεαρᾶς τοῦ 123 (κεφ. 40), ὁ Ἰουστινιανὸς ὥρισεν, ὅτι διὰ τῆς ἐπιλογῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου ὁ γάμος ἐλύετο καὶ χωρὶς ἀποστολῆν «ρεπουδίου», ἀλλὰ μόνον ἀφ' ἧς «τὸ πρόσωπον τὸ εἰσερχόμενον εἰς μοναστήριον τὸ σχῆμα λάβῃ». Ἦτοι, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν αὐτὴν τῆς μοναχικῆς κουρᾶς, ὁ γάμος ἐλύετο αὐτοδικαίως διὰ τῆς ἐπιλογῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου<sup>18</sup>.

Τὸ δίκαιον αὐτὸ ἐκράτησεν ἀναλλοίωτον καὶ κατὰ τοὺς ἀκολουθήσαντας αἰῶνας. Ἐν τούτοις, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 12ου αἰῶνος, ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Κομνηνός, διὰ Νεαρᾶς τοῦ ἐκδοθείσης ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπιλογῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου ὑπὸ τῆς συζύγου κάποιου Πυρρογεωργίου, ἐκύρωσε τὴν κρατούσαν τότε συνήθειαν καὶ ὥρισεν, ὅτι ἡ μοναχικὴ κουρὰ τῆς γυναικὸς θὰ ἐπετρέπετο μόνον μετὰ τρίμηνον δοκιμασίαν εἰς τὸ μοναστήριον καὶ μόνον ἂν ἡ γυνὴ ἐνέμενεν εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐπιλογῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου. Τὸ δίκαιον αὐτὸ ἐπρο-

17. Βλ. τὰς σχετικὰς πηγὰς εἰς Z h i s m a n (-Ἀποστολόπουλου), ἑ.ἀ., τόμ. 2, σσ. 808 ἐπ. (διὰ τὴν ἀποδημίαν τοῦ ἀνδρὸς) καὶ σσ. 825 ἐπ. (διὰ τὴν ἐπιλογὴν τοῦ μοναχικοῦ βίου ὑφ' οἷουδήποτε τῶν συζύγων).

18. Βλ. λ.χ. Cod. Just. 1.3.54 (56), ἐπίσης 5.17.8 πρ. καὶ 10, Dig. 24.2.4 καὶ 7 καὶ 9 κ.λπ., ὡς καὶ τὰς Νεαρὰς τοῦ Ἰουστινιανοῦ 22 (κεφ. 2, κεφ. 5, κεφ. 15), 74 (κεφ. 5), 117 (κεφ. 8 καὶ 12), 123 (κεφ. 40) κ.ἀ., περὶ ὧν καὶ Γ. Π ε τ ρ ο π ο ὑ λ ο υ, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κ.λπ., Β' (Ἀθήναι, 1944), § 132 σσ. 1123 ἐπ. κ.ἀ. Πρβλ. καὶ ἄλλας παραπομπὰς διὰ τὴν διάλυσιν τοῦ γάμου ὑπὸ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, ἀνωτέρω σημ. 7 (βιβλιογραφίαν). Βλ. ὅμως καὶ Σ τ. Ι. Π α π α δ ᾱ τ ο ν, εἰς «Θεολογία», 38 (1967, ἀνάτυπον), ὅπου καὶ ἄλλαι παραπομπαί.



κάλεσε μεταγενεστέρως πολλές συζητήσεις<sup>19</sup>. Βέβαιον όμως δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰωάννου Ε΄ Παλαιολόγου καὶ τῆς Σοφίας τῆς Μομφερρατικῆς, ἡ κουρὰ τῆς τελευταίας αὐτῆς εἰς τὸ ἰταλικὸν μοναστήριον εἶχεν ἐπιφέρει, κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, ὀριστικὴν τὴν λύσιν τοῦ περιπτώτου καὶ ἀτυχοῦς γάμου.

Ἡ λύσις τοῦ γάμου αὐτοῦ, δραματικὴ ἂν μὴ καὶ τραγικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν της, ὑπῆρξε λύσις ἐπιβληθεῖσα ἀπὸ τὴν ὥμην θέλησιν τοῦ αὐτοκράτορος. Νομότυπος εἰς τὴν διαδικασίαν της, ἐν τούτοις ἡ λύσις αὐτὴ ἔφερε τὰ χαρακτηριστικὰ σιωπηρᾶς μὲν, ὡς εἶπον προηγουμένως, ἐκκοσμικεύσεως, ἐκκοσμικεύσεως ὅμως βιαίας ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ αὐτοκράτορος, βιάσαντος τὸ κείμενον δίκαιον καὶ ἐσκεμμένως προκαλέσαντος τὴν εἰς αὐτὸν ἐπιθυμητὴν λύσιν. Ὁ ἀτυχὴς γάμος τοῦ Ἰωάννου Ε΄ Παλαιολόγου καὶ τῆς Σοφίας Μομφερρατικῆς, δύναται, ὡς φρονῶ, νὰ καταταχθῇ εἰς τὰς περιπτώσεις βιαίας ἐκκοσμικεύσεως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

## VI

Συχνή, κατὰ ταῦτα, ὑπῆρξεν ἡ βιαία ἐκκοσμικεύσις εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν. Καὶ τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἀνέλυσα προηγουμένως, μόνον ὡς ἐνδεικτικὰ ἤμπορουν νὰ χαρακτηρισθοῦν. Διότι ὑπῆρξαν καὶ ἄλλα, ὅπου ἡ θέλησις τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοκράτορος ἔκαμψε τὴν ἀντίδρασιν τῆς Ἐκκλησίας.

Πέραν ὅμως τῶν περιπτώσεων βιαίας ἐκκοσμικεύσεως, τὸ βυζαντινὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, προῖον κατὰ βάσιν τῆς σοφῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐδέχθη, ὡς ἐσημειώθη, τὴν εὐεργετικὴν ἐπιρροὴν τοῦ κοσμικοῦ, τοῦ αὐτοκρατορικοῦ, δικαίου καὶ κατ' ἄλλον, συνεχῆ, ἥρεμον καὶ βαθμιαῖον, τρόπον. Καὶ κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, ὅχι μόνον συνεβιβάσθη πρὸς τὴν ἰσχυρὰν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ προσέλαβε στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἐπιζήσῃ ἐν ἀκμῇ καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας.

Ἡ συνέχεια εἶναι γνωστή.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, λόγῳ τῶν προνομίων τὰ ὁποῖα εἶχε παραχωρήσει ὁ κατακτητὴς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὑπερέβη τὸν ἀπλοῦν ἐκκλησιαστικὸν ρόλον του, ἀνυψώθη δὲ καὶ εἰς αὐτόχρημα

19. Βλ. ἡδὴ Zhisman (-Ἀποστολοπούλου), ἑ.ἀ., τόμ. 2, σσ. 825 ἐπ., ὅπου καὶ πηγαὶ καὶ παλαιότερα βιβλιογραφία, ὡς καὶ τὰς σκέψεις τοῦ Γ. Μαρίδακη, ἑ.ἀ., § 23, σσ. 110 ἐπ.

κοσμικὸν δίκαιον, ἐφαρμοζόμενον ἐπὶ τῶν σχέσεων ἰδιωτικοῦ δικαίου τῶν ὑποδούλων ὀρθοδόξων χριστιανῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους παρέμεινεν ὡς θεμέλιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς τῶν ἐλευθέρων πλέον πολιτῶν. Καὶ τελικῶς, ἀφοῦ ἀπεσαφηνίσθησαν αἱ σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Πολιτείαν, τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον συνεβιβάσθη ἔτι περαιτέρω πρὸς τὸ κοσμικὸν δίκαιον. Ἐξακολουθεῖ δὲ καὶ σήμερον νὰ ἰσχύη καὶ νὰ λειτουργῇ, ἐντὸς τῶν ὁρίων, τὰ ὁποῖα προσδιορίζει τὸ λεγόμενον σύστημα τῆς «νόμου κρατοῦσης Πολιτείας», ὡς τοῦτο ἐφαρμόζεται καὶ νῦν ὑπὸ τὸ νέον Σύνταγμα τοῦ ἔτους 1975 <sup>20</sup>.

## R É S U M É

L'auteur expose les cas de trois mariages impériaux à Byzance, où le pouvoir de l'empereur imposa par la force sa volonté, à l'encontre des dispositions du droit de l'Église. Ces trois cas de sécularisation «forcée» furent : a) Le deuxième mariage de l'empereur Heraclius avec sa nièce Martine en 613 ou 614, b) Le quatrième mariage de Léon VI le Sage avec Zoë en 905, et c) La dissolution du mariage de Jean VIII le Paléologue avec Sophie de Montferrat en 1421. L'auteur souligne que dans ces cas il s'agissait d'une sécularisation forcée et violente, où l'Église succomba au pouvoir de l'empereur, malgré ses objections et sa polémique.

---

20. Διὰ τὸ σύστημα τῆς νόμου κρατοῦσης Πολιτείας ὑπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, βλ. ἐκ τῆς νεωτέρας βιβλιογραφίας Γ. Ν. Λιλαίου, Ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία καὶ νέον Σύνταγμα (Ἀθῆναι, 1975), ὅπου καὶ περὶ τῶν συναφῶν δηλώσεων ἐμοῦ, ὑπὸ τὴν ἰδιότητά μου τοῦ Ὑπουργοῦ Ἑθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, ἐνώπιον τῆς Ε' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς (πρακτικὰ συνεδριάσεων ΟΕ' καὶ ΟΣΤ' τῆς 22 καὶ 23 Ἀπριλίου 1975). Βλ. ἐπίσης διὰ τὰ προηγούμενα Συντάγματα Ν. Ν. Σαριπλόου, Ἑλληνικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον, τόμ. 3 (γ' ἐκδ., Ἀθῆναι, 1923) σσ. 296 ἐπ., Κ. Μ. Ράλλη, Ἐγχειρίδιον Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου (Ἀθῆναι, 1927), σσ. 14 ἐπ., Ἀλ. Σβώλου - Γ. Βλάχου, Τὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, Ια' (Ἀθῆναι, 1954) σσ. 28 Χ. Σγουρίτσας, Συνταγματικὸν Δίκαιον, Ια' (Ἀθῆναι, 1964) σσ. 133 ἐπ., Ἀθ. Α. Δερβενάγας, Τὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος (Ἀθῆναι, 1976), σσ. 37 ἐπ., παρ' οἷς πᾶσι καὶ ἄλλῃ βιβλιογραφίᾳ.